

İNGİLİS DİLİNDƏ DURĞU İŞARƏLƏRİ

S.D. Qurbanova

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
solmaz.gurbanova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-0926-5705

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 11 iyul 2023

Dərc olunub: 26 sentyabr 2023

© 2022 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Bu məqalənin məqsədi ingilis dilində durğu işarələri mövzusunun nəzərdən keçirmək, yazılı mətnin mənasını başa düşmək üçün durğu işarələrindən istifadə etməyin vacibliyini göstərməkdir. Bu məqalə müasir ingilis dilində "punktuasiya" anlayışının tərifinin müəyyən edilməsi, durğu işarələrinin əsas funksiyalarının və onların vəzifələrinin müəyyənlişdirilməsi probleminə həsr edilmişdir.

Açar sözlər: *ingilis dili, durğu işarələri, nöqtə, vergül, iki nöqtə, sual işarəsi.*

Giriş. Durğu işarələri, orfoqrafiya kimi, müəyyən bir dil üçün qəbul edilmiş qrafik sistemin bir hissəsidir və mətnin məzmununu dəqiq və tam olaraq ifadə etmək üçün əlifbanın hərfləri kimi möhkəm mənimsənilməlidir. Fərqli dillərdə durğu işarələrinin görünüşü eyni olsa da, məna etibarilə və nəticədə onların istifadəsi fərqlidir. Bu və ya digər dildə yazan və oxuyanların hamısının bu və ya digər durğu işarələrinin nəyi ifadə etdiyini eyni cür anlaması vacibdir.

Durğu işarələri müəyyən simvollar sistemidir, onun əsas məqsədi yazılı mətni strukturlaşdırmaq, yəni cümlə hissələri ilə bütövlükdə bütün cümlənin məqsədi arasındakı əlaqəni göstərməkdir. Eyni zamanda durğu işarələri yazılı mətnin ayrı-ayrı hissələrinə xas olan müxtəlif semantik çalarları müəyyən etməyə xidmət edir. Mətni sintaktik şəkildə formalaşdıran durğu işarələri onun vizual qavranılmasını və başa düşülməsini asanlaşdırır, mətn ucadan səsləndirildikdə isə onun intonasiya tərtibatını həyata keçirməyə kömək edir.

Qeyd edək ki, hazırda elektron poçt, SMS və s. vasitəsilə ötürülən mətn mesajları çox geniş yayılmışdır. Ötürülən mesajlarda durğu işarələrinin olması zəruridir, əks halda mətnin mənası tanınmaz dərəcədə dəyişə bilər. Bu hal mövzunun aktuallığını sübut edir.

rələrinin olması zəruridir, əks halda mətnin mənası tanınmaz dərəcədə dəyişə bilər. Bu hal mövzunun aktuallığını sübut edir.

Tədqiqat metodları. Müasir Böyük Britaniyada əhalinin ümumi savadlılıq, təhsil və mədəni səviyyə problemləri dilin 3 aspekti: qrammatika, durğu işarələri və lüğətlə müəyyən edilir. İngilis dilinin qloballaşmasına baxmayaraq, onun durğu işarələri çox az öyrənilir və hətta, demək olar ki, tamamilə nəzərə alınmır. Buna əsas səbəb isə, ingilis dilində danışan bir milyon yarım insanların nadir hallarda və ya internet üzərindən yazmasıdır ki, bu da istifadəçilərdən orfoqrafiya, o cümlədən də durğu işarələri qaydalarına riayət etməyi tələb etmir. İngilis dilinin durğu işarələri, hətta çox savadlı insanlar üçün belə, "terra incognita"dır, çünki ingilisdilli ölkələrdən kənarında nə orta məktəbdə, nə də ali təhsil müəssisələrində ümumiyyətlə tədris olunmur.

Bu gün, durğu işarələrindən ilk dəfə istifadə olunan ən qədim sənəd – Moab daşı kimi tanınan Mesha Stele (Moab padşahı Meşanın həyatından və möhtəşəm qələbələrindən bəhs edən Moab dilində mətndən ibarət artefaktdır) təxminən e.ə. 9-cu əsrə aiddir. Mətnə sözlər arasında nöqtələrdən, semantik qruplar arasında üfüqi xətlərdən istifadə edilmişdir. Avropa ölkələrində isə durğu işarələrinin istifadəsi çap işinin ixtirasına qədər qeyri-müntəzəm idi. Durğu işarələrinin standart sisteminin tətbiqində italyan humanisti və çapçısı Aldus Pius *Manutius* və onun nəvəsinin xidmətləri çoxdur. Məhz onlar cümlələrin sonunda nöqtə və ya iki nöqtənin geniş istifadəsini, nöqtəli vergül, zaman zaman istifadə olunan mötərizə və vergül anlayışını təqdim etmişlər [1].

Böyük Britaniyanın özünə gəldikdə, durğu işarələrinin inkişafı digər ölkələrdəki oxşar proseslərlə üst-üstə düşmüşdür. Durğu işarələrindən Xristian İncilinin yayıldığı dövrdə fəal şəkildə istifadə olunmağa başlamışdır. Müqədd-

dəs İncil Kitabı ucadan oxunmaq üçün nəzərdə tutulduğundan, müxtəlif durğu işarələrindən, eləcə də baş hərflərdən ilahiyyatçılara kömək olaraq istifadə edilməyə başladı.

Müqəddəs Kitabın latın dilinə tərcüməsini həyata keçirən Saint Jerome (Müqəddəs Jerom) və onun tərəfdaşları, durğu işarələrinin ilkin sistemini inkişaf etdirmiş (təxminən b.e. 400-cü ili), sonralar isə alim, din xadimi və şair Yorklu Alkuin tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. Bu sistemə köndələn xətt (/) və müxtəlif növ nöqtələr – sətirin ortasında, sətirin yuxarısında işlənən durğu işarələri daxil idi.

Böyük Britaniyada mətbəə inkişaf etməmişdən əvvəl mətnlərdə durğu işarələri nadir və təsadüfi hallarda istifadə olunurdu. Durğu işarələri mümkün qədər sadə idi və qaydalara tabe deyildi. İlk dəfə ingilis dilində kitab çap edən William Caxton (1474) üç durğu işarəsindən: bir qrup sözbirləşmələrini ayırmaq üçün “slash” (/), semantik sintaktik fasilələri göstərmək üçün iki nöqtə (:) və cümlənin bitdiyini işarə etmək üçün nöqtə (.) kimi işarələrdən istifadə etmişdir.

Durğu işarələri yazıda mühüm rol oynayır. Məşhur dilçi Abram Borisoviç Şapironun sözləri ilə bildirsək, o, yazırdı: “... durğu işarələri qaydalarını bilmədən yazmaq və oxumaq, gündəlik işlərində onlardan istifadə edə bilməmək nəinki filoloq üçün, eyni dərəcədə həkim, mühəndis, aqronom üçün də qəbul ediləməzdir. Durğu işarələrinin istifadəsi üçün ümumi qəbul edilmiş normaların pozulması əksər hallarda sözün səhv yazılmasından daha təhlükəlidir”. Rusiya yazıçısı A.P.Çexov da yazırdı: “Durğu işarələri – oxu zamanı musiqi notları kimidir”. “Amerikada Yetim” adlı tarixi fantastika romanı ilə tanınan amerikalı yazıçı Nannette L. Avery də yazırdı: “Durğu işarələri yol nişanları kimidir; onlarsız biz sadəcə yolumuzu itirə bilərik...”

XVII əsrin sonlarında yazıçılar vergül, nöqtəli vergül və iki nöqtədən istifadə üçün dəqiq qaydalar yaratmağa ilk cəhdlər göstərməyə başlamışlar. Onlar nöqtəli vergüldən (semicolon) sonra edilən fasilənin vergüldən (comma) sonrakı fasilədən iki dəfə artıq, iki nöqtədən (colon) sonrakı fasilənin isə nöqtəli vergül (semicolon) üçün fasilədən iki dəfə da-

ha uzun olduğu anlayışından çıxış edirdilər. Bəzi alimlər isə belə qaydalara qarşı çıxırdılar. Məsələn, Justin Brennan iki nöqtə durğu işarəsini tire ilə əvəz etmək fikrini irəli sürmüşdür. O deyirdi ki, “yaxşı ton nümayiş etdirmək istəyən fasiləni qeyd etmək üçün iki nöqtədən başqa heç bir işarədən istifadə edə bilməz”. O, ilk dəfə durğu işarələrini natiqlik (ritorika) sahəsindən qrammatika (sintaksis) sahəsinə keçirməyə cəhd edən olmuşdur.

XVII əsrdə Böyük Britaniyada başqa bir işarənin - sual işarəsinin istifadəsi ilə bağlı mübahisələr də ortaya çıxmışdır. Mübahisə mövzusu sual işarəsinin dolaylı sualda və ya yalnız birbaşa sualda istifadəsindən ibarət idi. Nəticədə, XVIII əsrin əvvəllərində sual işarəsindən yalnız birbaşa suallarda istifadə olunmağa başladı.

Nida işarəsinə gəldikdə, Orta əsr İngiltərəsində müasir nida işarəsi heyranlıq işarəsi adlanırdı. Bu işarənin mənşəyinə dair nəzəriyyələrdən birinə əsasən, onun bir vaxtlar sevinc mənasında işlədilən latın sözündən ibarət olması idi.

Mövcud durğu işarələri sistemi demək olar ki, XVII əsrdə olduğu kimi qalmışdır. Sistemin ən vacib üç komponenti - sözlər arasında ara buraxılması, yeni abzasın birinci sətirinin abzasdan başlaması və hər bir cümlənin baş hərflə başlaması saxlanılmışdır. Xüsusi adlar və rütbələr də böyük hərflə yazılırdı.

Bu gün qrammatika sahəsində durğu işarələrinə daha çox natiqlik sahəsində deyil, sintaksis sahəsində diqqət ayrılır. Lakin artıq həm şifahi, həm də yazılı dildə qısa cümlələrdən istifadəyə meyli olduğundan, durğu işarələri sistemi indi ingilis yazıçısı və ictimai tənqidçisi Çarlz Dikens (1812-1870) dövründəkinə nisbətən daha sadələşdirilmişdir.

Beləliklə, İngilis durğu işarələri uzun və mürəkkəb bir yoldan keçmiş, onun formalaşma prosesi bir əsrdən çox davam etmişdir. İngilis dilində durğu işarələrinin harada və necə istifadə ediləcəyini bilməklə yazı bacarıqlarını xeyli yaxşılaşdırmaq olar. Durğu işarələri yazıya aydınlıq vermək və intonasiyanı vurğulamaq üçün istifadə olunur.

Saysız-hesabsız stilistika üzrə təlimatlar durğu işarələrindən düzgün istifadə haqqında

məlumat verir. Bununla belə, dil daim təkamüldə olan bir orqanizmdir, ona görə də bu və ya digər işarədən istifadə etmək məsələsi ətrafında zaman-zaman mübahisələr baş verir. Məsələn, müasir nəsrə nöqtəli vergül əvəzinə tire istifadə etmək meylə var. Apostroflar da ya buraxılır, ya da mətn boyu ixtiyari qaydada səpələnmiş olur, dırnaq işarələri isə mətnə tez-tez çox məşhur sitat istifadə edilərkən buraxılır.

Müasir ingilis dilində sintaktik konstruksiyalarının sadələşdirilməsi meylə mövcuddur, punktuasiya və durğu işarələri qaydalarına riayət etməmək mümkün deyil, çünki həmişə olduğu kimi, ifadələrin mənasına təsir edir və cümlə üzvlərini birləşdirməyə kömək edir. İngilis dilinin durğu işarələrinin tarixinin öyrənilməsi və müasir ingilis dilində durğu işarələrinin düzgün istifadəsi ingilis dilini və onun mədəniyyətini dərin başa düşməkdə kömək edir.

İngilis dilində 14 durğu işarəsi mövcuddur: **nöqtə** (full stop/period/dot), **vergül** (comma), **iki nöqtə** (colon), **nöqtəli vergül** (semicolon), **sual işarəsi** (question mark), **nida** (exclamation point), **tire** (dash), **defis** (hyphen), **mötərizə** (parentheses): kvadrat mötərizə (brackets), dairəvi mötərizə (braces), **apostrof** (apostrophe), **dırnaq işarəsi** (quotation marks), **ellips** (ellipsis) [2, s.77].

14 durğu işarəsindən üçü cümləni tamamlamaq üçün istifadə edilə bilər: nöqtə, sual işarəsi və nida işarəsi.

Müasir ingilis durğu işarələri ardıcıl və başa düşüləndir. Hər durğu işarəsi üçün aydın qaydalar var. Yazılı nitqdə onların istifadəsinin əsas hallarını nəzərdən keçirək.

Nöqtə (full stop/period/dot). Bu, ən sadə durğu işarəsidir. Çox vaxt bir tam cümləni digərindən ayırmaq üçün istifadə olunur. Amerika ingilis dilində nöqtə "dot" olaraq adlandırılır. Amerika ingilis dilində nöqtə ixtisar və abbreviaturalarda da istifadə olunur. Qeyd edək ki, Britaniya ingilis dilində bir çox abbreviaturalar nöqtə tələb etmir. Məsələn: Dr Brown, Mr James, Ms və Mrs Bush. Şifahi nitqdə rəqəmləri ifadə edərkən nöqtə "**point**" adlanır. Məsələn: 13.12 = thirteen point one two.

Vergül (comma). Vergül sözü yunanca "κόμμα" (kómma) sözündən olub, bu da ilkin olaraq qrammatikada kəsilmiş hissə, qısa bənd mənasını verirdi. Durğu işarələrinin mətnə işlənməsi qaydalarından vergül işarəsi durğu işarələri arasında ən geniş istifadə olunan və ən lazımlı vasitələrdən biri kimi götürülən qrafik işarə sayılır. Bu durğu işarəsi ingilis dili öyrənənlər üçün daha çox çətinlik yaradır. Onun istifadəsi üçün kifayət qədər qayda var və bununla bağlı artıq ətraflı məqalələr mövcuddur. Vergül cümlə strukturunda sözləri, fikirləri və ya cümlələri ayırmaq üçün istifadə olunan durğu işarəsidir. Yersiz qoyulmuş və ya çatışmayan vergül bütün cümlənin mənasını dəyişə bilər və yazılanların səhv başa düşülməsinə səbəb ola bilər. Con Trimble vergülün istifadəsi məsələsində belə bir fikri ifadə edir: "Vergüllərin bir çox müxtəlif təsnifatları var, lakin əgər vergülün istifadəsindən çətinlik çəkirsinizsə, cavabı əks fikirdə olan müəlliflərin onlarca kitablarında axtarmaq lazım deyil. Təsəvvür etməyə çalışın ki, siz radio diktorusunuz və mətni bacardığınız qədər gözəl oxumalısınız".

İki nöqtə (colon). Bu işarə sadəlanacaq siyahının əvvəlində və ya müəyyən aydınlaşdırmadan əvvəl qoyulur. Məsələn: There are four seasons in a year: autumn, winter, spring, summer.

Nöqtəli vergül (semicolon). İngilis dilində bu işarə tematik olaraq əlaqəli, lakin bağlayıcısız ifadələri və cümlələri birləşdirmək üçün istifadə olunur. Tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkibində vergüllə ayrılan hissələr arasında da nöqtəli vergül qoyulur. Məsələn: I like summer; it's hot in summer.

Sual işarəsi (interrogation mark). Burada hər şey çox sadədir. Bu işarə bütün bir-başə sualların sonunda qoyulur və tabesiz cümlələrdə istifadə edilmir. Məsələn: How old are you? When will you be back? He asked me how old I am.

Nida işarəsi (exclamation mark). Təəcüb, qıcıqlanma və s. hissə ifadə etmək, həmçinin qısa, kəskin ifadələri vurğulamaq üçün də istifadə olunur. Məsələn: Wow! Help! How

nice it is! Nida işarələri işgüzar yazılarda nadir hallarda istifadə olunur və ən çox bədii ədəbiyyatda və ya qeyri-rəsmi yazışmalarda (sosial şəbəkələrdə, i mesajlaşmalarda və ya SMS-lərdə) rast gəlinir.

Tire (dash). Tire sözbirləşmələrini birləşdirir. Məsələn: I am offered well-paid salary.

Defis (hyphen). Defis sözləri birləşdirir. Bənzərliklərinə görə defis və tireni tez-tez qarışdırırlar. Tire hər iki tərəfindən ara ilə ayrıldığı halda, defisdən sonra ara qoyulmur. Məsələn: You think you are right – you aren't.

Mötərizələr (parentheses). İngilis dilində iki növ mötərizə var: **kvadrat [ ]** və **dairəvi mötərizə ( )**. Birinci seçim texniki mətnlərdə və rəsmi sənədlərdə, ikincisi - gündəlik yazıda daha çox istifadə olunur. Hər iki halda bu durğu işarəsi dəqiqləşdirmələri göstərmək üçün istifadə olunur. Məsələn: The organization of the event [April 2023] has been already agreed with the management. I decided to visit London (where I was born) next summer.

Apostrof (apostrophe). Vergüllə yanaşı, apostrof ən çətin durğu işarələrindən biridir. Problem ən çox onun ingilis dilində istifadəsinin səhv başa düşülməsindən yaranır. Apostrof ilk dəfə ingilis dilində XVI əsrdə ortaya çıxmışdır. Klassik mətnlərdə apostrof çatışmayan həfləri ifadə edirdi. XVII əsrdə iki mənada istifadə olunmağa başladı: sahiblik və qısaldılma. Məsələn: my friend's car, the Mamma-dovs'.

Dırnaq işarəsi (quotation marks). Sitatlar və vasitəsiz nitqdə istifadə olunur. Məsələn: "I am going to become a teacher," she said.

Ellips (ellipsis). Bu işarə ifadənin yalnız bir hissəsinin sitat gətirildiyini və ya müəllifin fikrinin tamamlanmadığını bildirir. Adətən, üç nöqtə ilə ifadə edilir. Məsələn: I was very disappointed with him and never thought ...

İngilis dilinin qrammatikasında iki yanaşma ayırd edilir. Dilin qrammatikasına nəzarət edən bütün qaydalar iki növə bölünə bilər: tövsiyə xarakterli və təsviri növ. Məsləhət

xarakterli - müəyyən qaydaları diktə edən (tövsiyə edən) qayda xarakterli növdür. Təsviri növ - sadəcə olaraq "bir çox insanın bunu etdiyini" ifadə edən, yəni ictimai rəyə əsaslanan növdür. İngilis dilində durğu işarələri ilə bağlı problemlərin səbəbi ingilis dilinin qrammatikasında hər iki yanaşmanın mövcudluğudur. Bu da tez-tez ingilis dilində danışanların durğu işarələri qaydalarına məhəl qoymamasına gətirib çıxarır. Durğu işarələri üçün bir mənalı çərçivə yarada biləcək universal xarakter daşıyan dəqiq qaydalar mövcud deyil. Əlbəttə, hamı qayda azadlığının pis olduğuna əmin deyil. Məsələn, Bill Braysonun "Ana dili" kitabında iki dil müqayisə edilir: fransız və ingilis [3, s.138-139]. Məlumdur ki, XVIII əsrdə Fransa Akademiyası fransız dili üçün bir sıra sərt və mürəkkəb qaydalar tətbiq etmişdir. Əgər o vaxtlar bu qaydalar hələ möhkəmləndirilməmiş olsa da, indi Akademiya onları hər hansı bir şəkildə dəyişdirməkdən imtina edir. Buna görə də "Growth and Structure of the English Language" kitabının müəllifi Otto Jespersen fransız dili ilə ingilis dilini müqayisə edərək, məcazi olaraq fransız dilini XIV Lüdovikin sərt bağları, ingilis dilini isə, görünən planı olmayan, mühafizəçinin gəlib güc tətbiq edəcəyindən qorxmadan hər yerdə gəzə biləcəyiniz bağ" adlandırmışdır [4, s.16]. Beləliklə, bu qədər səhvlərin səbəbi də dildən sərbəst istifadə azadlığıdır. Bu vəziyyətdə insanlar tez-tez intuisiyaya güvənməyə başlayırlar ki, bu da, əlbəttə ki, həmişə istənilən nəticəyə gətirib çıxarmır. Bütün bunların nəticəsində durğu işarələrindən istifadənin çox gözlənilməz variantları yaranır.

Nəticələrin təhlili. İngilis dilində durğu işarələri qaydaları var, səhvlərə yol verməmək üçün onları bilmək lazımdır. Bu mövzuda məqalə bizə hər bir durğu işarəsini öyrənməyə, onlardan istifadə etmək üçün əsas qaydaları vurğulamağa və tipik səhvləri görməyə kömək edir. Durğu işarələri ilə bağlı problemlərin əsas səbəbi ingilis dilinin qrammatikasına ikili yanaşmadır.

Yekun nəticələr. Bu məqalənin aktuallığı onunla bağlıdır ki, ingilis dilində durğu işarələri qrammatikanın çox problemli hissəsi-

dir və onlara lazımı diqqət yetirilmir. İngilis dili daşıyıcıları yazıda durğu işarələrindən ələ sərbəst istifadə edirlər ki, bu da qəbul edilməz hesab edilir. Nə qədər kədərli olsa da, durğu işarələri qaydalarının çoxunu bilməmək ucba-tından, səhvlərin sürətlə artması müşahidə olu-nur. İndi dilçilər bu məsələdən çox narahatdır-lar.

ƏDƏBİYYAT

1. www.en.wikipedia.org/wiki/Punctuation.
2. **Rebecca Elliott** *Painless grammar*. Bar-ron`s Educational Series, Inc.250 Wireless

Boulevard Hauppauge, New York 11788, 2011, 283 p.

3. **Bill Bryson** *The Mother Tongue*. English And How It Got That Way. Perennial, 1990, p.138-139.
4. **Otto Jespersen** *Growth and Structure of English Language*, 280 p.
5. **Trimble John R.** *Writing with Style*. Conversations of the Art of Writing, 2nd edi-tion, 2000, 143 p.
6. *Vulgate* Encyclopedia Britannica [Элек-тронный ресурс]. 2008, Режим доступа: www.search.eb.com/eb/article-9075790.

ЗНАКИ ПРЕПИНАНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

С.Д. Гурбанова

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
solmaz.gurbanova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-0926-5705

Аннотация. Цель данной статьи - рас-смотреть тему пунктуации в английском языке, показать важность использования знаков препинания для понимания смысла письменного текста. Данная статья посвя-щена проблеме определения дефиниции по-

нятия «пунктуация» в современном англий-ском языке, определению основных функ-ций знаков препинания и их задач.

Ключевые слова: *английский язык, знаки препинания, точка, запятая, двоеточие, вопросительный знак.*

PUNCTUATION IN THE ENGLISH LANGUAGE

S.D. Gurbanova

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
solmaz.gurbanova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-0926-5705

Annotation. The purpose of this article is to review the topic of punctuation in English, to show the importance of using punctu-ation to understand the meaning of a written text. This article is devoted to the problem of determining the definition of the concept of

"punctuation" in modern English, defining the main functions of punctuation marks and their tasks.

Keywords: *English, punctuation marks, period, comma, colon, question mark.*